

Ала Петрушкевіч

Старонкі
Гарадзеншчыны
літаратурнай

Дапаможнік

да вывучэння курсаў:
«Літаратурнае краязнаўства»,
«Гісторыя беларускай літаратуры»,
«Псіхалогія літаратурнай творчасці»

Гродна
ЮрСаПрынт
2015

УДК 821.161.3(075)
ББК 83.3 (4 Бел)
П 31

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар *З.П. Мельнікава*;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт *А.А. Брусэвіч*

П31 Петрушкевіч, А.М.

Старонкі Гарадзеншчыны літаратурнай. Дапаможнік /

А. М. Петрушкевіч. – Гродна : «ЮрСаПрынт», 2015. – 369 с.

ISBN 978 -985-6743-62-28.

Кніга – вынік шматгадовай працы аўтаркі, даследчыцы літаратурнай Гарадзеншчыны, першая старонка якое – спадчына філаматаў, узгадаваных у гэтым Краі, апошняя прысвечана з’яўленню сучаснага альманаха «Новы замак». Творчасць Э. Ажэшкі, А. Пашкевіч, Л. Сівіцкай, Л. Геніюш, А. Карпюка, В. Быкава, Д. Бічэль і многіх іншых пісьменнікаў даследуецца ў кнізе. Адлюстравана і павязь з Гародняй нашаніўскіх класікаў Я. Купалы і М. Багдановіча.

Адрасавана студэнтам, настаўнікам, выкладчыкам ВНУ, усім аматарам беларускага прыгожага пісьменства.

ISBN 978 -985-6743-62-28

УДК 821.161.3(075)
ББК 83.3 (4 Бел)

©Петрушкевіч А.М., 2015
©ТАА «ЮрСаПрынт», макет, 2015

ным домам для тых, хто гэтыя каштоўнасці шануе. Сёння гэта прачытваецца таксама і як годнае вяртанне вялікага пісьменніка ў Беларусь, у Гародню. Яно адбудзецца, калі адна з цэнтральных вуліц нашага горада будзе названа ягоным імем, будзе створаны варты музей і пастаўлены помнік, калі тут будзе гучаць мова, якой ён служыў, а людзі захочуць быць вольнымі. Калі тыя, што стваралі для пісьменніка невыносныя ўмовы, пакаюцца... Гародня пакуль не вартая яго вяртання.

АПОВЕСЦЬ ГАРАДЗЕНСКАГА ПРАЗАІКА АЛЯКСЕЯ КАРПЮКА «ДАНУТА» – ГІСТОРЫЯ НА ВЕЧНУЮ ТЭМУ

У нашым прыгожым пісьменстве – мноства загадак. Адна з іх – аповесць «Данута» гарадзенскага пісьменніка Аляксея Карпюка. Дакладней, змест гэтай загадкі можна сфармуляваць наступным чынам: як у творчасці такога стрыманага, у нечым нават суролага даследчыка беларускага лёсу ў няпростыя гістарычныя перыяды мог з’явіцца твор, пазначаны надзвычайным лірызмам, ахутаны пяшчотай, цеплынёй і першароднай, натуральнай свежасцю пачуцця. Першага, вялікага, на ўсё жыццё – кахання.

Калі думаю пра гэта, згадваю адзін выпадак з майго даўняга, студэнцкага, што было на самым пачатку 80-х. У перапынку між лекцыямі стаю ля акна. Там – зялёны травень. Вуліца Ажэпкі аж зіхаціць свежасцю пасля цёплага вясновага дажджу. Ідзе Аляксей Карпюк. Ведаю яго як знакамітага пісьменніка, ведаю здалёк. Як і ўсе студэнткі, захапляюся ягонай «Данутай». Раптам ён збочвае з ходніка і ідзе па траве, якраз пад акном. Згінаецца: перад ім жоўтая краска, адзіная на ўсім траўніку. Звычайны малачай – цудоўнае маленькае сонца між зялёнай травы. Нейкі час узіраецца, дакранаецца да пялёсткаў-промяў. Уздымаецца і сыходзіць. Вялікі, прыгожы, статны.

У гэтым для мяне ўвесь Аляксей Карпюк. Чалавек адначасна надзвычайнай моцы і пяшчотнай, далікатнай шчырасці, што з гадамі-выпрабаваннямі не страціў здоль-

насці выхапіць са зменлівай, вірлівай карціны гарадской штодзённасці аскепачак жывой прыроднай красы, умения глядзець на свет дзіцячымі вачыма, захапляцца і здзіўляцца. Гэта ключ да разгадкі таго, як між творамі, дзе малюецца далёка не радасная заходнебеларуская рэчаіснасць, паўсталая ў ягонай спадчыне такая ўзнёслая, шчымліва-балесная аповесць «Данута». Як сцвярджае сучасны крытык, «нягледзячы на трагічны фінал, «Данута», магчыма, лепшы праявічы твор пра каханне, напісаны па-беларуску... Хіба толькі «Альпійская балада» Васіля Быкава вартая стаць з ёю на адну паліцу» [16, с. 15]. Не з усім тут можна пагадзіцца. Па-першае, супрацьпастаўленне «нягледзячы на...» не зусім дарэчы. Няма тут ніякай супярэчнасці, бо ў нашым прыгожым пісьменстве, як і ў сусветнай літаратуры, каханне і трагедыя, каханне і смерць вельмі часта ішлі поруч. У нас пачынальнікам тут – Максім Багдановіч, які для раздзела «Мадонны» свайго знакамітага «Вянка» напісаў нізку вершаў «Каханне і смерць». Аповесць Аляксея Карпюка можна паставіць поруч не адно з «Альпійскай баладай» Васіля Быкава, але і з раманам Мاسея Сяднёва «І той дзень надышоў», аповесцю Уладзіміра Караткевіча «Чазенія», ягоным раманам «Нельга забыць». І канешне ж, з Коласавай аповесцю «У Палескай глушы», першай часткай знакамітай трылогіі «На ростанях». Не забудзем таксама трыпціх навелаў Алеся Гаруна «П'ера і Каламбіна», у якім святло вялікага пачуцця і трагедыя яго страты ідуць поруч, а твор гэты напісаны як бы насуперак таму, што адбывалася ў свеце ў тым вірлівым часе. Насуперак рэвалюцыям, войнам, разрусе, холаду і голаду.

Чаму ўсё ж твораў, дзе б «вечная тэма» гучала як аснова, у беларускай прозе ХХ стагоддзя не так і многа? Думаецца, і па той прычыне таксама, па якой з Багдановічавага «Вянка» ў тым першым выданні 1913 года была знята нізка «Каханне і смерць».

Аповесць «Данута» складаецца з трох частак. Трэцяя, што апісвае час, калі ўсё «завярцелася» (а гэта падзеі 1939 года, вайна), па мастацкіх вартасцях значна ўступае першым дзвюм. Тут страчваецца тое незвычайна далікатнае, тонкае пачуццё, якім прасякнуты першыя часткі твора, якім жыве герой і праз якое ён успрымае свет. І гэта натуральна і зра-

зумела, бо і герой у многім змяніўся. Бо змяніліся абставіны, свет стаў цалкам іншым.

У першых частках падзеі адбываюцца ў Вільні. І гэта ўжо незвычайна. Прыгадайце твор беларускага савецкага пісьменніка паваеннага часу, дзе б падзеі адбываліся ў Вільні. Гэта сучасная літаратура вяртае нам «нашу» назаўжды страчаную «крывіцкую Мекку», а ў тым часе такое месца дзеяння і сапраўды было выключным. Вобраз горада – адзін з цэнтральных у аповесці, а незвычайны рамантычны шарм Вільні адыгрывае не апошнюю ролю ў раскрыцці асобы галоўнага героя – беларускага хлопца Янкі Барташэвіча. У першых частках падзеі адбываюцца ў Вільні напрыканцы трыццатых гадоў, напярэдадні Другой сусветнай вайны. Такі выбар месца дзеяння абумоўлены яшчэ і тым, што менавіта гэта – чужое для вясковага хлопца гарадское асяроддзе – і стала першапрычынай таго, што ў душы ягонай пачаў адбывацца вельмі складаны працэс разбурэння цэласнасці. Гэта той жа, знаёмы нам з нашаніўскай літаратуры, з прозы Максіма Гарэцкага матыў раздваення душы, які асабліва выразна прагучаў у першай беларускай аповесці «Дзве душы».

Юным героем рухае цалкам натуральнае жаданне падабацца, рабіць уражанне на іншых, быць вартым увагі. Ён пакутуе ад адзіноты, пакінутасці ў чужым горадзе. Яму здаецца, што ён «у Вільні – няпрошаны госьць і каб паехаў дахаты, ніхто гэтага і не заўважыў бы. А яшчэ здалася, што я нічога не варты» [17, с. 34]. Адчуванне сваёй непаўнавартасці прыходзіць тады, калі Янка Барташэвіч сутыкаецца са з’явамі, да якіх не быў падрыхтаваны ранейшым жыццём. Да прыкладу, на канцэрце класічнай музыкі юнак без аніякай музычнай адукацыі не здольны зразумець захопленасці слухачоў, што прыводзіць да недарэчных высноваў і гэтакіх жа паводзінаў: «І чаго людзі ходзяць на такія канцэрты? Буржуі, свалата, няма іншай работы! Я пазяхнуў і стаў азірацца на залу» [17, с. 36]. Гэты ваяўнічы настрой пасля размовы з суседкай па зале вельмі хутка змяняецца на разуменне сваёй непадрыхтаванасці, недасведчанасці, ад чаго пакуты героя яшчэ больш павялічваюцца: «Ішоў я з канцэрта сам не свой. Мяне не пакідаў выраз шчырага здзіўлення, спагады на твары жанчыны і інтанацыя яе голасу... Мне далёка да слухачоў

у зале: да мяне, нібы ды глухога, не дайшоў ні адзін гук» [17, с. 37].

Герой задаецца пытаннем: «Ці вырвуся калі з гэтага?» [17, с. 37] Пераадоленне сябе, духоўнае ўзыходжанне Янкі Барташэвіча, ягоныя маральныя перамогі і паразы праходзяць па шляху пераадолення дысгармоніі, раздваення. І першае, што даволі лёгка ўдалося зрабіць герою, – гэта дабіцца гармоніі з душой горада. Лёгка, таму што яшчэ раней многа ведаў пра Вільню, пра тыя падзеі, якія былі звязаны з беларускай гісторыяй, культурай. Вандроўкі па старажытных вулках горада прыносяць яму вялікую асалоду, напаўняюць радасцю і гонарам ад усведамлення далучанасці да вялікіх спраў. Успрыняцце Вільні як цуду, як святыні напаўняе душу юнака вялікім шчасцем, у якое няпроста паверыць, бо няшмат дарункаў лёсу меў у жыцці: «Гледзячы на гэтую старажытнасць, я забыўся на ўсё і адчуў, як у мяне пачынае займаць дух ад усведамлення, што хаджу мясцінамі, пра якія толькі пішуць у кніжках.

«Няўжо я ў Вільні? А мо толькі сню?

І ўсё ж такі я ў Вільні, эх!..» [17, с. 37].

У гэтым кароткім выгуку-выдыху змяшчаецца столькі адчайна-радаснага пачуцця, пра што можна расказваць бясконца, але адлюстравана аўтарам менавіта так: як імгненне, як ззянне бліскавіцы. Выклічнік поруч з клічнікам і шматкроп'ем найбольш дасканала перадае неверагодна ўзнёслы настрой героя.

Ад прыроды Янка Барташэвіч – натура дзейсная, актыўная. Прагны да ўсяго новага, герой не можа прайсці паўз напісанае, з цікаўнасцю чытае надпісы на помніках, штораду ходзіць чытаць свежыя газеты, якія выстаўляюць у вітрынах. Усё аналізуе, жыве надзвычай насычаным унутраным жыццём. Старыя кварталы Вільні выклікаюць жывы водгук у раскрытай насустрач новаму душы хлопца, наводзяць на роздум, абуджаюць ягоную фантазію: «Што тут было тысячу гадоў назад? Якія хадзілі людзі? Якая на іх была вопратка? Якія мелі клопаты?..» [17, с. 44].

У роздумах героя выяўляюцца лепшыя рысы характару, выхаваныя якраз вяскowym асяроддзем: спагада да нялёгкай працы іншых, імкненне дапамагчы. Фігуры магутных атлантаў, якія трымаюць на плячоў балкон старасвецкага дому, іх напружаныя мускулы, што так дасканала выяўлена

скульптарам, выклікаюць жаданне раздзяліць з веліканамі іх заўсёдны цяжар: «Мне захацелася падперці балкон самому ды кінуць барадачам:

– Я за вас крыху патрымаю яго, а вы, хлопчыкі, пабегайце па скверыку, хай вам плечы адыдуць!»

Праз кранальна-шчыры зварот «хлопчыкі» герой паўстае быццам спагадны бацька ці родны брат у адносінах да зусім не каменных атлантаў, а да спрацаваных, стомленых хлопцаў.

Праблема беларуска-польскіх дачыненняў – адна з цэнтральных у творы. Дачыненні між прадстаўнікамі двух народаў заўсёды былі вельмі няпростымі. Аўтар не ўнікае гэтай спрадвечнай праблемы. Яна існуе на ўзроўні адносін між людзьмі, на што робяць уплыў гістарычныя, геаграфічныя, эканамічныя і іншага роду стасункі між дзяржавамі. Пра тое вельмі слушна напісала гарадзенская паэтка Данута Бічэль у вершы-прысвячэнні свайму сябру, вядомаму польскаму літаратару Мацею Юзафу Канановічу, чые карэнні тут, на нашай гарадзенскай зямлі:

*Між суседак-краін не заўсёды ўсё гладка.
Прагавітасць да ўлады – то мір, то вайна.
Тут граніца зыбалася, бы дашчаная кладка.
Ды любоў і нянавісць у сяброў тут адна [18, с. 323].*

Варожасць да прадстаўнікоў польскай нацыянальнасці ў многім ёсць вызначальнай прычынай пакутаў галоўнага героя Янкі Барташэвіча, раздваення ягонай душы паміж каханнем да прыгожай полькі, генеральскай дачкі Дануты, і варожасцю да ўсяго, што звязана з яе нацыянальнасцю. Самае недарэчнае, што нацыянальная нецярпімасць была навіязана Янку з самага маленства якраз выхаваннем маці. Жанчына ж атрымала гэта ў спадчыну ад сваіх бацькоў. Герой аналізуе гэтую з’яву, імкнецца дайсці да каранёў варожасці між беларусамі і палякамі: «Я жыў на граніцы Польшчы з Беларуссю. У маёй мясцовасці панавала нянавісць паміж двума суседнімі народамі, адурманенымі шавінізмам і забабонамі, гарэлкай і рэлігіяй» [17, с. 50]. Прычынаў, як бачым, няма. Адна з іх – нежаданне хоць нейкіх стасункаў, асабліва мажлівасці парадніцца з ненавіднымі суседзямі, што і выказана ў наказе маці, якая адпраўляе сына ў горад: «Каго хочаш выбірай сабе там за жонку. Нават за жыдоўку нічога

не скажу. Адно не бяры мне полькі. Яе нага не ступіць на мой парог, покуль жыціму! Так і ведай сабе!..» [17, с. 50]. І вось ён, паслухмяны сын, што шчыра шануе сваю маці, перакрэслівае сваім каханнем гэтую, па сутнасці сваёй недарэчную, нянавісць. І ад таго пакутуе яшчэ больш.

Юнак-беларус адпрэчвае вельмі многае з таго, што адбываецца ў горадзе, што ладзіцца польскімі ўладамі. Бачыць і разумее недарэчную сітуацыю ў Польшчы, што склалася напярэдадні Другой сусветнай вайны. Прыводзіць дакладныя факты пра вайсковую падрыхтоўку: «Дзіўна гучала самавухваленне ваеннай клікі. Яна заяўляла, што польская армія разгроміць за адзін дзень і бальшавікоў, і немцаў. Чым? Кавалерыя мела дапатопныя пікі. Баявых самалётаў усяго 337... Дзяржаўная казна ледзь ліпела» [17, с. 64]. Начытаны, палітычна пісьменны Янка Барташэвіч прыходзіць да высновы: «Вінаваўцам усяму была сістэма» [17, с. 64].

Узгадаваны з дзяцінства ў юначай душы пратэст супраць усяго польскага выліваецца ў многіх, часцей не абдуманых учынках.

У тых часах патрабавалася, каб мужчыны здымалі галаўныя ўборы, калі вайскоўцы неслі палкавы сцяг. За непавагу да вайсковага сімвалу пагражала зняволенне ў паліцэйскім пастарунку. Янка Барташэвіч, каб не вітаць варожы сцяг, заўсёды абыходзіў вайскоўцаў. Адночы выпадкова, не згледзеўшы, натрапіў на вайсковую калону, што ўрачыста маршыравала па вуліцы. Ён застаўся адзіным, хто шапкі так і не зняў, вырашыў: лепей трапіць у рукі паліцыі, чым паступіцца сваімі прынцыпамі. Каб не саступіць, давлялося перажыць абразу, ганьбу, прыкінуцца вар'ятам.

Пампезныя святы, якія наладжваюць польскія ўлады ў горадзе, не прымае душа маладога героя, бо гэта чужыя для яго святы. Тут ужо герой выступае не толькі як стыхійны носьбіт нацыянальнай варожасці, а свядома асэнсоўваючы тыя няшчасці, што прынесла ваеннае супрацьстаянне між беларусамі і палякамі, якія апынуліся па розныя бакі барыкадаў у гады грамадзянскай вайны: «Меліся аддаць чэсць легіянерам, якія ваявалі за варожую мне справу і прычыніліся да няшчасця майго народа. Мо адзін з тых, каго памянуць на свяце, шомпалам паласаваў спіну майго

бацькі або забіў чырвонаармейца, чыя безыменная магілка сіратліва ўзвышаецца пад грушай ля маёй вёскі» [17, с. 64].

Падаграючы нянавісьць, напаўняючыся той бурнай энергіяй, што накіравана ў душы, патрабавала выйсця, Янка Барташэвіч не без рызыкі для сябе спраўляе сваё свята, свой салют у імя памяці сваіх герояў, якім для яго застаўся закатаваны ў польскім пастарунку старэйшы сябра, сакратар камсамольскай ячэйкі Сцяпан Рамановіч. Хлопец бярэ наган, які якраз і дастаўся ў спадчыну ад Сцяпана, і страляе з яго. Сам разумее, што ягоны ўчынак неадарэчны: «Раптам мяне страшэнна пацягнула выкінуць нейкі фокус. Захацелася патрывожыць гэтае магутнае і варожае наваколле. Я падняў наган, узвёў яго і націснуў на спуск» [17, с. 68]. У ягонай душы змагаюцца супярэчлівыя пачуцці: жах і дзікая радасць ад таго, што зварухнуў той агромністы муравейнік, на імгненне стаў гаспадаром над цішынёй і цемрай.

Шмат гаворыць пра стаўленне тагачасных польскіх уладаў і пэўнай, даволі шматлікай часткі насельнікаў горада да беларускай культуры здарэнне, што адбылося насамрэч, у якім прымаў удзел і сам Аляксей Карпюк – вечар беларускай літаратуры, які па-варожы настроеныя малойчыкі імкнуліся сарваць. Янка Барташэвіч ідзе на гэтае змаганне свядома, укладаючы ў яго нянавісьць да ўладаў і жаданне абараняць сваё, беларускае: «У любы час я быў гатовы прыкласці рукі да ўсяго, што накіравана супроць ненавіснай улады, а тут надарыўся гэтакі выпадак пад настрой!» Патрэбна было змагацца, біцца ў сапраўднай бойцы, каб пракласці беларускаму паэту Граніту (гэта быў Максім Танк) шлях на сустрэчу з прыхільнікамі ягонай паэзіі.

А самай значнай прычынай раздваення душы героя сталася каханне да генеральскай дачкі Дануты Янкоўскай, каханне, якое прынесла яму многа радасці, шмат новага, нязвяданага раней, але і мноства пакутаў. Адна палова душы героя жыве таемным хваляваннем, у ёй пануе вобраз прыгожай гімназісткі, гучыць яе спеў, пачуты выпадкова. А ў іншай палове распальваецца, падаграваецца варожасць да яе, бо – генералава дачка, бо – полька. Каханне і нянавісьць пераплятаюцца ў сэрцы юнака. Калі другое пачуццё выклікана ўздзеяннем на героя вясковага выхавання, цяж-

кай працы, несправядлівасці, якую неаднойчы даводзілася цярпець ад багаццяў, то першае – магутнай сілай прыроды, таемным прыцягненнем да святла і хараства. І гэтае другое мусіць перамагчы, бо каханне – сіла стваральная, у той час, калі нянавісць разбурае, знішчае.

Працэс раздваення душы балючы, амаль фізічна адчувальны героем: «Мая душа раздвоілася. Я адчуваў пагарду і варожасць да новай забавы паноў. Але Дануся, я ведаў, не дзе не магла дачакацца яе. І другая мая палова была верная Дануце, хвалявалася гэтаксама» [17, с. 64]. Неаднойчы юнак задае сабе пытанне: «Пры чым тут Данута?», – якое гучыць рытарычна, бо, зразумела ж, яна, такая светлая, чыстая, добрая, ні пры чым.

Аўтар падрабязна падае рух пачуцця героя, вымалёўвае кожны штрих, кожную дэталю ў ягоных сустрэчах з дзяўчынай. У гэтым драматычным сюжэце выразна праступаюць усе асноўныя элементы сюжэту класічнага: экспазіцыя, завязка, кульмінацыя і развязка. Да прыкладу, вось як ярка намалявана сцэна той знакавай сустрэчы, калі, на першы погляд, нічога і не адбылося, героі проста сустрэліся на вуліцы, на вузкім ходніку, дзе немагчыма было размінуцца, і перакінуліся толькі некалькімі словамі прабачэння. Але на самрэч гэта і стала завязкай любоўнага сюжэту: «Не, гэтага моманту апісаць нельга, яго трэба бачыць», – заяўляе герой. І далей як бы запрашае: дык глядзіце, дык парадуйцеся за нас, усе, хто здольны зразумець тое незвычайнае, невымоўнае, што адбылося: «Яна паглядзела на мяне так, як можа глянуць дзяўчына толькі адзін раз і ў пэўную пару. Я адчуў у паненцы маладую і здаровую кабету. У яе позірку было штосьці жаноча-прыхільнае, блізкае, заманліва-роднае і гулівае. Адначасова ў глыбіні вачэй я заўважыў трывожны неспакой і выклік... Вось цяпер, у гэтую хвіліну, штосьці адбылося. Што – я яшчэ не ведаў і сам, толькі разумеў: адбылося напэўна і – надта важнае!» [17, с. 115].

Незвычайнай свежасці, далікатнасці ў адлюстраванні пачуццяў беларускага хлопца Янкі Барташэвіча і генеральскай дачкі полькі Дануты Янкоўскай прэзаік дасягае не ў апошнюю чаргу праз легкавейныя, ледзьве ўлоўныя водары, шлохі, колеры, што ўрываюцца ў абуджаны каханнем свет як найвялікшы цуд: «Я па-сапраўднаму адчуў вясну з

усімі яе пахамі, птушыным пшчабятаннем..., сіняватую рунь яравых..., луг, пакрыты ўжо лотаццю такой далікатнай жаўцізны, што дзіва брала, як гэткая прыгажосць можа ўжывацца з бруднай цінай» [17, с. 116]. Чытаю, і бачу аўтара, схіленага над вясновай кветкай далікатнай жаўцізны. І тут жа бачу, як ягоны юны герой блукае па старажытных вулках Вільні і ўяўленне малое яму ў халодных каменных мурах жывое, далікатнае, што ўжо падрыхтавана да ўзлёту: На сценах чарнелі чатырохкутныя адтуліны – глядзі, так і шугануць адтуль з гнёздаў птушкі!» [17, с. 45].

І сапраўды, дзіва бярэ, калі бачыш, як пад вясковай, сялянскай, грубай, жорсткай, часам нехлямяжай знешнасцю героя хаваецца такая кволая, ранімая, вытанчаная душа, што прагне характа, што здольна на самае ўзвышанае, светлае пачуццё. Ягоная грубасць – гэта і ёсць тая брудная ціна, наносная, напуская, своеасаблівая ахоўная рэакцыя ў свеце чужым, жорсткім і несправядлівым, дзе неаднойчы даводзілася зносіць абразы, пагарду, знявагу самага дарагога, роднага. Згадаем: «Неяк маці прыслала мне ў Вільню вышытую кашулю. На ўроку польскай мовы і літаратуры ўбачыў яе наш прафесар Залескі і заявіў класу:

– У Афрыцы ёсць народы, якія любяць каляровыя шкельцы, каменьчыкі, ніткі. .. У нас на «крэсах» гэтае дзікунства захавалася ў тым, што мясцовыя сяляне расшываюць вопратку рознакаляровымі ніткамі.

І выхаленай рукой ён паказаў на мяне:

– Вось вам жывы прыклад!» [17, с. 47]

Цывілізаваны дзікун, прафесар-шавініст быў далёка не адзіным, хто імкнуўся прынізіць і абразіць, хто прадстаўляў не лепшы бок польскай інтэлігенцыі. Таму трэба было абараняцца. А якраз з гэтага свету яна – першае і самае вялікае каханне героя, абараніцца ад якога Янка Барташэвіч не мае ніякае сілы.

У спагадных вачох Дануты юнак заўважыў тое незвычайнае, што калісьці так чаравала Максіма Багдановіча: вобраз маці ў вобліку дзяўчыны. Расказвае ёй пра крыўду, што меў ад выкладчыка, і заўважае, як змяняецца яна, як спачуванне і крыўда, абурэнне і бяссільная злосць перапаўняюць дзяўчыну. Яна як бы здымае з ягонай душы цяжар, і там становіцца светла і хараша. У гэтую хвіліну ўжо дарослы,

цалкам самастойны, такі дужы, моцны Янка Барташэвіч нагадвае маленькага хлопчыка з вершаванага аповеда Максіма Багдановіча «У вёсцы». Такое светлае супакаенне здольна прынесці шчырая спагада, спачуванне: «Раптам мне зрабілася лёгка-лёгка на душы, як бывала толькі ў дзяцінстве, калі выкладзеш сваю крыўду маці» [17, с. 47]. У гэтым эпізодзе герой, не ўсведамляючы, не аналізуючы сітуацыі, а толькі пад уплывам адчування, што ўспыхнула імгненна, ставіць іх побач – сваю маці, беларуску, якая так ненавідзіць палякаў, і Дануту, польку, якая ў пяшчоце і дабрыні сваёй нагадвае маці. Тым самым аўтар яшчэ раз падкрэслівае: менавіта адносіны між людзьмі павінны быць вызначальнымі, павінны стаць той кладкай, хай яшчэ ўсё хісткай, што павінна пралегчы праз бездань міжнацыянальнай нянавісці.

Данута для яго якраз і ўвасабляе дзіўны, неспазнаны, прыгожы свет жыцця багатых, так недасяжны для вясковага юнака. Не можа не кранаць тая ўнутраная барацьба з самім сабою, ад якое пакутуе герой: ну як жа – закахаўся ў ворага, класавага, сацыяльнага, нацыянальнага.

Аўтар не падае падрабязнага партрэта гераіні. Але асобныя штрыхі, такія выразныя, яркія і адначасна няўлоўныя, якраз і ствараюць гэты партрэт, бо пададзены ён праз успрыняцце закаханага юнака. Таму важнымі, істотнымі ёсць не столькі колер яе вачэй, валасоў, колькі незвычайнае ўражанне, якое яна выклікае: «Зблізу паненка была прыгажэйшай, чым я сабе ўяўляў. Яе твар нібы прамянеў нейкім святлом, ад чаго я не мог на яе доўга ўзірацца. Гэта мяне надта бянтэжыла. Скоўвала ўсведамленне, што перада мною – чалавек з іншага свету» [17, с. 119].

Стан героя нагадвае той, калі жыццё і сон перакрываюцца, калі ў рэальнасць таго, што адбываецца, цяжка паверыць. «Можа, я спію?..» – пытае сябе Янка Барташэвіч. Вялікая радасць ад таго, што гэта адбываецца насамрэч, запаўняе яго. Адбываецца спатканне закаханых, і яна, Данута, генеральская дачка, гэтка недасяжная, побач. Дзяўчына для закаханага хлопца ёсць крыніцай той радасці, якою нельга наталіцца: «Калі яна смяялася або гаварыла, смяялася і гаварыла ў ёй усё: пастава, твар, бровы, лоб, а найбольш – вочы. Яны мяняліся тысячу разоў і мелі неабмежаваны ўплыў на

мяне. Узіраючыся ў іх, я бытта нешта піў, піў, піў і не мог ні напіцца, ні адарвацца» [17, с. 138].

Вялікая сіла кахання здольна на незвычайныя цуды – перакрэсліць часавыя і прасторавыя рамкі, спыніць імгненне, перанесці закаханых у пазамежнасць, у праўдзівы рай. Сустрэчы герояў на гары па-над Віллёю ў часе, калі квітнее вясна, нагадваюць сцэны з рамантычнай мары-ўтопіі – паэмы Янкі Купалы «Яна і я»:

*Селі з ёю мы пад яблыню ўдваіх
На траўцы святачнай нядзеляй;
Сонца разлілося ў променах сваіх,
Лісткі на яблынях зардзелі...*

*Раем на зямлі выглядываў нам сад,
Я ў ім – Адам, яна ў ім – Ева... [19, с. 117]*

Гэтак жа і ў аповесці Аляксея Карпюка: апроч яго і яе ў цэлым свеце не існуе нікога: У дзяцінстве я верыў у казкі пра рай. І цяпер у мяне было адчуванне, бытта знаходжуся ў гэтым самым раі.

Вакол ззяла вясна, існавалі Дануся і я. Гучалі цудоўныя мелодыі, зіхацела сонца, а час спыніўся, застыў» [17, с. 138]. Гэта – кульмінацыя кахання герояў.

Дзякуючы вялікаму, шчыраму пачуццю, спакутаваная душа Янкі Барташэвіча пазбаўляецца шчымліва-балеснага раздваення, у ёй гарманічна і непадзельна пачынае валадарыць шчасце. Але наперадзе ў герояў яшчэ шмат дарог, выпрабаванняў, ростанняў і стратаў.

У 2009 годзе споўнілася 50 гадоў, як аповесць «Данута» пабачыла свет у часопісе «Полымя» ў 7–9 нумарох. Праўда, калі больш дакладна, то гэта ўжо не быў дэбют твора, бо ўпершыню аповесць пабачыла свет у гарадзенскім альманаху «Нёман», зборніку твораў пісьменнікаў Гродзенскай вобласці – такі падзагалавак мела выданне. У тым часе часопіс быў даволі папулярным сярод чытачоў не толькі Гарадзеншчыны, але і ўсёй Беларусі. Пра гэта сведчыць і немалы наклад – 5000 асобнікаў. Імёны многіх аўтараў згубіліся ў часе, іх творы, прысвечаныя апяванню зусім не светлай сацыялістычнай, калгаснай явы нічога не гавораць

сённяшнім чытачам, але між іх знаходзім прозвішчы тых, хто вядомыя сёння як знаныя пісьменнікі, навукоўцы, дзеячы беларускай культуры: Васіль Быкаў, Міхась Васілёк, Данута Бічэль, Апанас Цыхун, Барыс Клейн.

Аповесць Аляксея Карпюка распачынала той цікавы для даследчыкаў культуры Гарадзеншчыны і сёння нумар часопіса. Яна выйшла пад назвай «У маладыя гады», а імя галоўная гераіня мела Крыся.

Вядома, што Аляксей Карпюк быў праўдзівым працаголікам. Кожны свой твор ён перапрацоўваў неаднойчы. Аповесць «Данута» перараблялася 32 разы. Таму пад апошняй публікацыяй твора прачытаем расцягнутую на дваццаць гадоў дату – 1958–1978.

Далёка няпростым быў яе шлях да чытача, пра што даведваемся з артыкула «Перыпетыі пошукаў». Сёння нельга без усмешкі (хай сабе і з гаркаватым прысмакам: што за нялюдскі час быў!) успрымаць словы супрацоўніка рэдакцыі часопіса «Маладосць», які «з абураным шкадаваннем напаў на аўтара»: «Што ты нарабіў?.. Узяў ты хорошага нашага хлопца, ды ў каго ж ты яго ўлюбіў? У дачку рэакцыйнага генерала-легіянера! Што, дзяўчыны сваёй яму не мог ты падабраць, ці якая халера?» [20, с. 506]. І гэтак далей – пра наіўную блізарукасць аўтара, змарнаваны час, няведанне задач літаратуры і папярэджанне: нікому гэтага «опуса» не паказваць.

Ды не на таго натрапіў! Аляксей Карпюк заўсёды быў змагаром. І калі ведаў, што несправядлівасць паўстае на ягоным шляху, ніколі не збочваў, заўсёды дабіваўся перамогі. Перамог ён і тую недарэчнасць. А дапамог яму надрукаваць аповесць Максім Танк, тагачасны галоўны рэдактар «Полымя», жыццёвыя шляхі якога таксама прайшлі праз Вільню. Яму, колішняму віленчуку, які таксама спаткаў сваё каханне ў гэтым горадзе, выдавочна, была блізкай і зразумелай гісторыя Янкі Барташэвіча. А прататыпам вобраза беларускага паэта Граніта, з-за арганізацыі сустрэчы з якім даводзіцца Янку Барташэвічу ўдзельнічаць у сапраўдным вулічным змаганні, быў сам Максім Танк. Але, верыцца, не гэта было вызначальным у такой важнай справе – друкаваць ці не ў галоўным на той час літаратурным часопісе твор гарадзенца, а найперш мастацкая вартасць аповесці,

якую знакаміты паэт не мог не ацаніць. Немалаважны, на сёння амаль неверагодны факт: паштоўку, віншаванне ад галоўнага рэдактара з творчай удачай, Аляксей Карпюк атрымаў «дакладна праз тры дні».

Заклучныя старонкі аповесці хвалююць надзвычайна, гучаць як прыгожы заключны акорд вечнай тэмы. Смутах ад страты каханай, ад немажлівасці вярнуць мінулае пераплятаецца тут з радасцю вялікага адкрыцця: каханне вечнае, як вечнае само жыццё.

Як жа хочацца верыць, што гэтакія пачуцці будуць зразумелымі, чаканымі новымі пакаленнямі маладых людзей, не будуць адкінуты тымі, што жывуць у зусім іншым свеце.

ГАРОДНЯ І ГАРАДЗЕНЦЫ Ё РАМАНЕ АЛЯКСЕЯ КАРПЮКА «КАРАНІ»

Раман «Карані» Аляксея Карпюка мае выключнае значэнне для ўсіх, хто звязаны з Гародняй, бо ў нашай айчынай прозе другой паловы XX стагоддзя, бадай, не знойдзем такога вялікага, шырокамаштабнага мастацкага палатна, дзе б наш горад быў намаляваны з шчырай любоўю, з веданнем «жывой» гісторыі праз успрыняцце яе чалавекам, на вачах якога многія падзеі гэтай гісторыі тварыліся. Такім з'яўляецца галоўны герой твора Лаўрэн Маркевіч – вырванае з роднай глебы старое дрэва, карані якога, аднак, засталіся там, дзе пражыў амаль усё сваё нялёгкае жыццё.

Гэта адзін з самых кранальных твораў беларускай літаратуры, дзе ўзняты балючыя праблемы адрыву ад родных каранёў, страты роднасці між прадстаўнікамі розных пакаленняў, адчужанасці між роднымі, кроўнымі людзьмі і між людзьмі наогул, што вядзе да непапраўных стратаў, да трагедыі.

Апроч гэтых праблемаў, важнае месца займае праблема гарадскога жыцця, горада як месца, дзе сканцэнтравана спрадвечная культура рэгіёну. Вобраз горада паўстае як жывы, надзвычай складаны арганізм, што патрабуе клопату, догляду, паважлівага стаўлення ўсіх ягоных жыхароў. У мастацкай прасторы рамана горад выступае не толькі месцам,